

Van Gorp, A en Andriessen, D. (2015) Onderzoeksethiek in sociaalwetenschappelijk praktijkgericht onderzoek in het hbo. Tijdschrift voor Hoger Onderwijs.

Samenvatting

Sinds 15 jaar vindt er binnen het hoger beroepsonderwijs (hbo) in Nederland onderzoek plaats. Dit onderzoek is praktijkgericht onderzoek dat voortkomt uit vragen van de beroepspraktijk en als doel heeft een directe bijdrage te leveren aan die beroepspraktijk. Vaak is dit praktijkgericht sociaalwetenschappelijk onderzoek dat in en samen met de praktijk plaatsvindt. Er is tot op heden weinig aandacht voor de ethische risico's en de specifieke context van dit soort praktijkgericht sociaalwetenschappelijk onderzoek. Het verzamelen van gegevens van respondenten en organisaties in hun eigen context leidt vaak tot specifieke ethische vragen. Zo is het in praktijkgericht onderzoek vaak lastig om gegevens onherleidbaar naar personen te maken omdat er gewerkt wordt met relatief kleine groepen respondenten die elkaar soms ook nog kennen. Onderzoek richt zich regelmatig op kwetsbare groepen in de maatschappij, bijvoorbeeld bij sociaal werk. Om onderzoekers in het hbo te ondersteunen zullen er adviespunten en ethische commissies ingesteld moeten worden waar praktijkgerichte onderzoekers advies kunnen krijgen en, indien noodzakelijk voor publicatie of subsidiegever, ook hun onderzoek kunnen laten toetsen.

Research ethics in applied research in higher professional education

Summary

Universities of Applied Sciences in the Netherlands have started doing research about 15 years ago. This research is always focused on professional practice and often it is social science research. Until now relatively little attention has been given to research ethics within Universities of Applied Sciences while gathering data about respondents within their own context could lead to risks for the respondents. For example, often research is done with small groups of respondents who know each other well. This hampers the possibility for de-identifying data. Research is often done with respondents from vulnerable groups in society which adds to the potential risks. To help researchers at Universities of Applied Sciences to address ethical issues in their research, ethical committees need to be established. These committees can give advice or review a research project or proposal.

Keywords

Ethiek, praktijkgericht onderzoek, gedragscode, hbo

Ethics, applied research, code of conduct, higher professional education

Inleiding

De laatste jaren neemt de aandacht voor onderzoeksethiek bij onderzoek toe. Waar er in Nederland tot een decennium geleden meestal alleen in medisch onderzoek systematische aandacht was voor onderzoeksethiek, zie je dit nu ook in andere onderzoeksgebieden. Sinds 15 jaar vindt er binnen het hoger beroepsonderwijs (hbo) in Nederland onderzoek plaats. Dit onderzoek is praktijkgericht onderzoek dat voortkomt uit vragen van de beroepspraktijk en als doel heeft een directe bijdrage te leveren aan die beroepspraktijk. Nu het onderzoek in het hbo volwassen is geworden (Andriessen, 2014) wordt het steeds belangrijker om ook bij praktijkgericht onderzoek aan het hbo goed aandacht te schenken aan de ethiek.

Medisch onderzoek valt in Nederland onder de Wet Mensgebonden Onderzoek (WMO) en moet op grond daarvan getoetst worden door een Medisch Ethische Toetsings Commissie (METC). De nadruk ligt hier op het verkrijgen van geïnformeerde toestemming van respondenten op basis van een goede risico inschatting Medisch onderzoek is onderzoek waarbij de lichamelijke integriteit aangetast wordt (invasief) of onderzoek waarbij een handelswijze of een bepaald gedrag opgelegd wordt, in een medische of gezondheidszorg context. Met betrekking tot onderzoek in medische opleidingen, dat vaak niet onder de WMO

valt, is er vanuit de Nederlandse Vereniging van Medisch Onderwijs een ethische toetsingscommissie (NVMO, 2014). In het vervolg van dit artikel gaat het over sociaalwetenschappelijk onderzoek met respondenten dat niet onder de Wet Mensgebonden Onderzoek valt.

Het praktijkgericht onderzoek in het hbo is vaak sociaalwetenschappelijk onderzoek dat in en samen met de praktijk plaatsvindt (Andriessen, 2014). Het is ons gebleken dat de ethische vragen en problemen in praktijkgericht sociaalwetenschappelijk onderzoek in het hbo nog te weinig onderkend worden. Praktijkgericht onderzoek kent specifieke context-afhankelijke ethische vragen die niet (enkel) met de in de universitaire onderzoekswereld ontwikkelde tools en procedures (zoals geïnformeerde toestemmingsformulieren) opgelost kunnen worden. De context afhankelijkheid en specificiteit van praktijkonderzoek vraagt op alle niveaus - van studenten in afstudeeronderzoek tot lectoren in grotere projecten - grote aandacht voor onderzoeksethiek.

In dit artikel wordt een overzicht gegeven van de recente ontwikkelingen in het denken over ethiek in sociaalwetenschappelijk onderzoek in het hbo en wordt ingegaan op de specifieke ethische risico-aspecten van dit onderzoek. Hoewel het hbo verschillende initiatieven onderneemt in antwoord op deze ontwikkelingen, zien wij deze als onvoldoende om onderzoekers en studenten in het hbo goed te ondersteunen op het gebied van ethische vraagstukken. Er wordt als aanpak een aantal maatregelen voorgesteld.

Ontwikkelingen in de ethiek van sociaal-wetenschappelijk onderzoek

Er is een aantal oorzaken te noemen waarom er de laatste jaren meer aandacht is voor onderzoeksethiek bij niet-medisch onderzoek met respondenten.

Ten eerste zijn er de afgelopen jaren een aantal in de media breed uitgemeten zaken van onderzoeksfraude naar boven gekomen, zoals bijvoorbeeld de zaak rondom Diederik Stapel maar ook de medisch specialist Poldermans die onder andere niet altijd toestemming had van patiënten om gegevens te gebruiken (Artsennet, 2011). Deze zaken speelden in verschillende onderzoeksvelden zoals de geneeskunde, psychologie en antropologie. De zaken hebben ethiek en integriteit in onderzoek weer op de agenda gezet.

Ten tweede eisen meer tijdschriften – onder andere op pedagogisch, criminologisch en psychologisch gebied - dat onderzoek met respondenten beoordeeld is door een ethische commissie. Dit betekent dat er in steeds meer wetenschapsgebieden een ethische toetsing moet plaatsvinden om te kunnen publiceren in wetenschappelijke bladen.

Ten derde zijn er meer onderzoeksfinanciers die eisen dat er aandacht is voor onderzoeksethiek in door hen gefinancierd onderzoek. Zo wordt in veel Europees onderzoek in het 7de Kader Programma en het vervolgprogramma Horizon 2020 aandacht geëist voor ethische aspecten, mensenrechten en privacy in onderzoek (zie bijvoorbeeld de General multi-beneficiary model grant agreement H2020 artikel 34).

Ten vierde is er meer aandacht gekomen voor het beschermen van persoonsgegevens in sociaalwetenschappelijk onderzoek. Interessant is dat er binnenkort een nieuwe versie van de European Dataprotection Directive (General Data Protection Regulation) zou moeten komen waarin - volgens het nu liggende voorstel - persoonsgegevens echt enkel onder geïnformeerde toestemming verzameld mogen worden, de rechten om gegevens te laten verwijderen strikter worden en de eisen aan beveiliging van databases met persoonsgegevens toenemen. Op dit moment moet onder de Wet Bescherming Persoonsgegevens ook de geïnformeerde toestemming gevraagd worden om persoonsgegevens te verkrijgen van een respondent maar dit mag nog impliciet: als een respondent een enquête invult dan mag je ervan uit gaan dat hij je toestemming geeft de gegevens te gebruiken. Onder de nieuwe regulering zou er dan een apart geïnformeerde toestemmingsformulier ingevuld moeten worden bij een enquête of interview. Er komt, in de

nieuwe regulering wel een specifiek artikel aangaande persoonsgegevens in onderzoek, waarbij persoonsgegevens wel gebruikt mogen worden in onderzoek maar enkel en alleen als het onderzoek niet uitgevoerd kan worden met geheel anonieme data. De identificerende data moeten dan apart bewaard worden en alles moet goed beveiligd zijn. Onze ervaring is dat wat betreft de kwaliteit van de beveiliging van persoonsgegevens het sterk afhangt van de onderzoeker en zijn of haar onderzoeksgroep. Hier zijn vaak nog zeker verbeteringen in aan te brengen. Hoewel deze regulering nog aangenomen moet worden in het Europese parlement, en door de Europese Raad en in beide organen er nog amendementen kunnen worden doorgevoerd, lijken de striktere eisen aan geïnformeerde toestemming bij het verzamelen van persoonsgegevens en aan de beveiliging van persoonsgegevens wel vast te staan. Deze kunnen een enorme impact hebben op de onderzoekspraktijk.

Naar aanleiding de eerste drie bovengenoemde ontwikkelingen is er binnen de universitaire wereld sinds 2000 al meer aandacht gegeven aan onderzoeksethiek en de bescherming van respondenten in sociaalwetenschappelijk onderzoek. De KNAW heeft verschillende gedragscodes opgesteld waarvan die over het gebruik van persoonsgegevens relevant is voor de bescherming van respondenten en hun data (KNAW, 2003). Als reactie op bovenstaande ontwikkelingen hebben faculteiten Sociale Wetenschappen of Maatschappijen en Gedragswetenschappen van universiteiten over het algemeen ethische toetsingscommissies die niet medisch onderzoek toetst. De belasting van de proefpersonen, de risico's voor proefpersonen en de bescherming van hun data zijn bij veel onderzoeken een punt van aandacht en daar wordt bij toetsing naar gekeken. Bij de Vrije Universiteit is in 2010 de Commissie Ethiek Rechtswetenschappelijk & Criminologisch Onderzoek (CERCO) opgericht om rechtswetenschappelijk en criminologisch onderzoek met mensen, dat niet onder de WMO valt, te toetsen (CERCO, 2010). Ook pedagogisch onderzoek aan universiteiten wordt de laatste jaren steeds vaker getoetst door een ethische commissie, zie bijvoorbeeld de toetsingscommissies voor pedagogische en onderwijskundig onderzoek van de RUG, VU, en Leiden University. Aanleiding hiervoor was dat, zoals boven vermeld, voor steeds meer criminologische en pedagogische wetenschappelijke bladen ethische toetsing vereist is.

Ethische risico's bij praktijkgericht onderzoek in het hbo

In het hbo is er tot nu toe minder aandacht geweest voor onderzoeksethiek, terwijl de risico's voor respondenten bij praktijkgericht sociaalwetenschappelijk onderzoek in het hbo groot kunnen zijn. Bovendien schrijven onderzoekers aan het hbo ook artikelen voor wetenschappelijke tijdschriften en steeds vaker worden ook zij geconfronteerd met eisen over ethische toetsing van onderzoek met respondenten.

Onderzoek in het hbo is praktijkgericht onderzoek. Dit soort onderzoek wordt door Andriessen (2014, p. 14) in navolging van de HBO-raad (2007) gedefinieerd als "onderzoek waarvan de vraagstelling wordt ingegeven door de beroepspraktijk en waarvan de opgedane kennis direct bij kan dragen aan die beroepspraktijk." Andriessen (2014) heeft onderzoek gedaan naar de soorten onderzoek die binnen de lectoraten van de Hogeschool Utrecht (HU) plaatsvinden. Daaruit blijkt dat dit praktijkgericht onderzoek vooral, maar niet uitsluitend, een sociaalwetenschappelijk karakter heeft. Gezien het brede portfolio van de HU is te verwachten dat ook onderzoek aan andere hogescholen veelal praktijkgericht en sociaalwetenschappelijk zal zijn. Bij praktijkgericht sociaalwetenschappelijk onderzoek in het hbo vindt het onderzoek vaak plaats voor een opdrachtgever en gebeurt de dataverzameling over het algemeen in het veld. Dit maakt dat er grote risico's verbonden kunnen zijn aan het participeren in dergelijk onderzoek.

Bij praktijkgericht hbo onderzoek zijn er dan meestal risico's op het gebied van gevoelige informatie die verzameld wordt over de respondenten in hun eigen context. Het feit dat groepen waarbinnen onderzoek gedaan worden vaak wat kleiner zijn, bijvoorbeeld omdat er onderzoek gedaan wordt naar een afdeling van een organisatie of een relatief beperkte groep cliënten of klanten, betekent dat gegevens over respondenten makkelijker herleid

kunnen worden naar individuen uit de groep, zelfs als de namen weggehaald zijn. Ditzelfde speelt bijvoorbeeld ook bij onderzoek naar netwerken in of tussen bedrijven. Zelfs als de namen weggehaald worden kan dan vaak herleid worden welke persoon of welke afdeling een bepaald punt in het netwerk is (Borgatti en Molina, 2003). Deze informatie over respondenten in hun praktijk zou ook direct tegen de respondenten gebruikt kunnen worden, bijvoorbeeld omdat een respondent een heel andere visie heeft of zich negatief uitgelaten heeft over haar management.

Buiten eventuele negatieve gevolgen van de resultaten van praktijkonderzoek voor respondenten kunnen er ook negatieve gevolgen zijn voor niet-respondenten. Stel dat er een onderzoek gebeurt waarin gekeken wordt naar de effectiviteit van beleid in een bedrijf op het gebied van security. De respondenten die gevraagd worden voor interviews zijn de manager security, een algemeen manager, de directeur (en dit is tevens de opdrachtgever van het onderzoek), vijf beveiligers en vijf werknemers die bij andere processen betrokken zijn. Als één of meerdere beveiligers of de manager security niet mee willen doen aan het onderzoek dan kunnen ze onder druk worden gezet door de directeur/ opdrachtgever van het onderzoek, waarmee participatie niet meer vrijwillig is. Als één of meerdere beveiligers of de manager security niet geïnterviewd willen worden en er wordt geen druk uitgeoefend, dan kan in de andere interviews wel degelijk informatie over de niet-participerende personen verzameld worden.

Het hier beschreven praktijkgericht onderzoek zou zelfs negatieve gevolgen voor een hele afdeling kunnen hebben, onafhankelijk van het aantal respondenten in de afdeling. Dit kan vooral het geval zijn bij onderzoek waarbij gekeken wordt naar de prestaties en effectiviteit van afdelingen in een organisatie, zeker als het onderzoek uitgevoerd wordt in opdracht van management of directie. Als onderzoeker weet je dan niet precies wat er met de data die je verzamelt gaat gebeuren. Op het moment dat de onderzoeksresultaten uiteindelijk ook worden gebruikt in een beslissing om een afdeling in te krimpen dan kun je stellen dat het onderzoek (mede) geleid heeft tot negatieve gevolgen.

Ook zijn er bij praktijkgericht sociaalwetenschappelijk onderzoek soms klanten, scholieren of cliënten betrokken. In onderzoek naar reclassering of naar hulp aan gezinnen of individuen met problemen wordt veelal zeer gevoelige informatie verzameld over, soms kwetsbare, cliënten. Onzorgvuldige omgang met deze data, bijvoorbeeld door het slecht beveiligen van bestanden, kan leiden tot stigmatisering van mensen; een stigmatisering die door kan gaan terwijl het onderzoek al lang is afgesloten. In een Europees project over radicalisering en mogelijkheden om dat tegen te gaan of te voorkomen, zijn er daarom methodes ontwikkeld om te zorgen dat respondenten (jongeren die vroeger of tijdens het project radicale ideeën hadden) en hun identiteit beschermd werden (Van Gorp, 2013 a en b).

Bij onderzoek door deeltijdstudenten of bij onderzoek gekoppeld aan een praktijkstage heeft een student een dubbele rol. De student doet afstudeeronderzoek maar heeft ook een rol in de door haar onderzochte praktijk. Zo mag een deeltijdstudent die werkt bij de politie in haar functie als opsporingsambtenaar in allerlei systemen informatie opzoeken maar ze mag deze systemen niet zomaar gebruiken voor haar onderzoek. Soms is een overleg met de functionaris gegevens bescherming van het korps voldoende om toch toegang te krijgen tot deze gegevens voor onderzoek, maar in andere gevallen moet er eerst toestemming verkregen worden van het College Bescherming Persoonsgegevens. Dit komt omdat persoonsgegevens voor een bepaald doel verzameld zijn en dit doel mag niet zomaar uitgebreid worden om ook onderzoek toe te laten. Ook voor persoonsgegevens die verkregen zijn in een (medische) behandelrelatie geldt dat deze niet zomaar gebruikt mogen worden voor onderzoek. Deze vermenging van rollen is binnen het hbo veelvoorkomend en wordt tot nu toe niet systematisch geadresseerd.

Initiatieven in het hbo

De Vereniging voor Hogescholen heeft in 2010 een gedragscode uitgegeven voor praktijkgericht onderzoek (Vereniging Hogescholen, 2010). In deze gedragscode staan 5 regels centraal:

- 1) Onderzoekers aan het hbo dienen het professionele en maatschappelijke belang
- 2) Onderzoekers aan het hbo zijn respectvol
- 3) Onderzoekers aan het hbo zijn zorgvuldig
- 4) Onderzoekers aan het hbo zijn integer en
- 5) Onderzoekers aan het hbo verantwoorden hun keuzes en gedrag. (Vereniging Hogescholen, 2010).

In de verdere uitwerking van de regels dat onderzoekers aan het hbo respectvol en zorgvuldig moeten zijn, staat dat onderzoekers rekening moeten houden met de privacy en belangen van respondenten en dat de regelgeving en protocollen voor onderzoek uit het vakgebied gehanteerd worden. Ook moeten onderzoekers in overweging nemen: “De methodologische regels voor dataverzameling passend bij de gehanteerde onderzoeksmethode, alsmede de wenselijkheid de data zorgvuldig te bewaren”, p9). Hoewel dit verstandige adviezen zijn, blijft dit nog abstract. In de concrete praktijk moet een onderzoeker bekijken wat nu de belangen van de respondenten zijn en hoe data zorgvuldig bewaard kan worden. Hierbij geldt dan ook nog vaak dat de regels uit de beroepspraktijk met betrekking tot de respectvolle omgang met cliënten en hun persoonlijke data niet zomaar dezelfde zijn als in onderzoek. De gedragscode voor praktijkgericht onderzoek is dus een mooi startpunt, maar geeft nog te weinig concrete richtlijnen of adviezen aan onderzoekers in het hbo die de regels uit de gedragscode willen naleven. Zoals hierboven beschreven is de context van praktijkgericht onderzoek steeds anders en dat vergt steeds andere manieren om bijvoorbeeld respondenten te beschermen.

Bestaande onderzoeksnormen uit de medisch ethische ethiek en toetsing kunnen naar ons idee geen oplossing bieden voor het hbo. De nadruk ligt daar op het verkrijgen van geïnformeerde toestemming van respondenten op basis van een goede risico-inschatting. Bij sociaalwetenschappelijk onderzoek kunnen daarbij twee problemen ontstaan. Ten eerste is de inschatting van risico's in sociaal onderzoek vaak moeilijk te maken aan het begin van het onderzoek (Guidance note for researchers and evaluators of social sciences and humanities research, 2010, Van Gemert en Shah Nabi, 2012). Dit geldt voor alle sociaalwetenschappelijk onderzoek maar ook vooral voor onderzoek in de praktijk. In bijvoorbeeld etnografisch onderzoek is meestal voor aanvang van de studie wel bekend wat het onderwerp is maar de verdere invulling hiervan gebeurt tijdens het onderzoek zelf. Ten tweede is een onderzoeker in bepaalde settings, zoals criminologisch etnografisch onderzoek, een buitenstaander die eerst vertrouwen moet winnen en niet kan vragen aan mensen om een formulier te ondertekenen. Dit zou een verder onderzoek bijna onmogelijk maken (Van Gemert en Shah Nabi, 2012). In het hbo gebeurt bij lectoraten in sociaal werk veel onderzoek naar gevoelige onderwerpen zoals crimineel verleden, schuldenproblematiek, opvoedingsmoeilijkheden waar de kans op stigmatisering van respondenten aanwezig is. Het voorbeeld hierboven over onderzoek naar radicalisering laat zien dat het bij zeer gevoelige onderwerpen, waar een grote kans op stigmatisering is, beter is om met indirecte manieren van geïnformeerde toestemming te werken, waardoor je als onderzoeker niet beschikt over de namen van de respondenten. Dit kan bijvoorbeeld gedaan worden door gebruik te maken van de organisaties waar het onderzoek mee wordt uitgevoerd. Een welzijnsorganisatie zou bijvoorbeeld mee kunnen helpen in het organiseren van interviews met jongeren waarvan zij het vermoeden hebben dat ze verward zijn in delinquent gedrag of radicaliseren. De welzijnsorganisatie informeert de jongeren volledig over het onderzoek en vervolgens neemt de onderzoeker het interview af zonder de naam te weten van de jongere.

Implementatie van de gedragscode voor praktijkonderzoek door studenten onderzoekers en lectoren is dus verre van gemakkelijk. Echter, het opstellen van veel gedetailleerder en uitgewerkte normen bij onderzoek is volgens ons onmogelijk en onwenselijk. Het geven van specifiek, op het onderzoek toegesneden advies door experts is een betere optie om de ethiek van praktijkgericht onderzoek te bevorderen, omdat dan met specifieke context van het onderzoek en de onderzoeker rekening gehouden kan worden. Er zijn al initiatieven die studenten, onderzoekers en lectoren ondersteunen. Zo is er voor praktijkgericht onderzoek bij de Faculteit Gezondheidszorg van de HU een medische ethische screenings commissie ingesteld (Gerrits et al., 2014). Deze commissie helpt onderzoekers te beoordelen of onderzoek ingediend moet worden bij een wettelijk ingestelde Medisch Ethische Toetsings Commissie. Als onderzoek niet ingediend hoeft te worden geeft de screeningscommissie onderzoekers adviezen hoe om te gaan met respondenten en hun data. Bij Toegepast Psychologie van de Hanzehogeschool is een flowschema ontwikkeld met advies over de onderzoeksethische aspecten van toegepast psychologisch onderzoek (Toegepaste Psychologie Hanze Hogeschool, 2010). Verder wordt in sommige hbo-opleidingen aandacht besteed aan ethiek. Echter, veelal betreft dit de ethiek van het beroep en is er weinig aandacht voor de specifieke ethische vragen rond praktijkgericht onderzoek.

Al met al is dit in onze ogen nog onvoldoende om het toenemende aantal onderzoekers en studenten in het hbo dat praktijkgericht onderzoek doet goed te ondersteunen op het gebied van ethische vraagstukken. Op het punt van onderzoeksethiek is een verdere professionaliseringsslag in het hbo noodzakelijk. Hierbij kan worden gedacht aan ethische toetsingscommissies bij hogescholen die een toetsingskader ontwikkelen voor het door hen te toetsen praktijkgericht sociaalwetenschappelijk onderzoek en die het onderzoek ook daadwerkelijk toetsen. Dit zou in samenwerking kunnen gebeuren tussen verschillende hogescholen zodat niet iedere hogeschool weer opnieuw het wiel uit gaat vinden. De gedragscode van de Vereniging Hogescholen kan als een van de uitgangspunten voor toetsing gelden maar deze moet nog verder uitgewerkt en dit moet per onderzoek en context gebeuren. Zoals ook gebruikelijk is bij toetsing van sociaalwetenschappelijk onderzoek in universiteiten kunnen er beslisbomen en checklists ontwikkeld worden zodat studenten en onderzoekers eerst zelf kunnen kijken naar ethische vragen bij hun onderzoek. Ook kunnen deze toetsingscommissies voorlichting geven aan onderzoekers en docenten onderzoek over onderzoeksethiek in praktijkgericht sociaalwetenschappelijk onderzoek.

Conclusie

De laatste jaren is er meer aandacht voor ethiek in onderzoek. Binnen universiteiten heeft dit geleid tot het oprichten van bijvoorbeeld toetsingscommissies. Hoewel binnen het hbo sinds 15 jaar er ook onderzoek gedaan wordt is daar tot nu toe minder aandacht geweest voor onderzoeksethiek. Wij beargumenteren in dit stuk dat juist in het hbo sociaalwetenschappelijk onderzoek kan leiden tot specifieke risico's voor respondenten. Zo zijn de groepen respondenten over het algemeen klein en kennen de respondenten elkaar waardoor anonimisering moeilijk is. De respondenten zijn regelmatig kwetsbare groepen en de onderzoeksonderwerpen kunnen leiden tot stigmatisering van respondenten. Bovendien zitten bijvoorbeeld deeltijdstudenten maar ook studenten die afstudeeronderzoek combineren met een afstudeerstage in een soort dubbelrol.

Er is op dit moment nog weinig aandacht voor de specifieke ethische vragen bij praktijkgericht onderzoek binnen het hbo. Er is wel een gedragscode praktijkgericht onderzoek maar op welke manier studenten, onderzoekers en lectoren de regels uit de gedragscode kunnen naleven in hun specifieke onderzoekscontext is nog onvoldoende duidelijk. Voor individuele onderzoekers betekent dit dat zij meer aandacht moeten hebben voor de ethische vragen en problemen bij hun praktijkgericht onderzoek. Aangezien de precieze risico's contextafhankelijk zijn, moet er bij ieder onderzoek opnieuw gekeken worden naar eventuele risico's voor respondenten, niet-respondenten, groepen en organisaties.

Een aantal maatregelen is mogelijk. Zo kan gedacht worden aan het instellen van ethische toetsingscommissies door meerdere hogescholen. Tevens kan meer kennis ontwikkeld worden over onderzoeksethiek in de specifieke context van praktijkgericht onderzoek en naar efficiënte en effectieve manieren waarop dit kan worden geborgd. De Vereniging Hogescholen heeft in 2010 de Gedragscode praktijkgericht onderzoek voor het hbo uitgebracht met de belofte deze na 3 jaar te evalueren. Tot op heden is deze evaluatie nog niet verricht. De evaluatie zou een goede gelegenheid zijn het onderwerp ethiek van praktijkgericht onderzoek binnen het hbo opnieuw onder de aandacht te brengen en voor het gehele hbo voorzieningen te ontwikkelen om studenten en onderzoekers te ondersteunen.

Referenties

Andriessen D. (2014) *Praktisch relevant en methodisch grondig? Dimensies van onderzoek in het HBO*, Openbare les 10 april 2014, geraadpleegd op 16 jan 2015 op site <http://www.onderzoek.hu.nl/~media/LLL/Docs/Openbare%20lessen/Openbare%20Les%20D aan%20Andriessen.pdf>

Artsennet (2011) Weer hoogleraar ontslagen na fraude, geraadpleegd op 16 jan 2015 op site <http://www.artsennet.nl/nieuws/nieuws-uit-de-media/artikel/105913/weer-hoogleraar-ontslagen-na-fraude.htm>

Borgatti S.P. en Molina J.L (2003), Ethical and Strategic Issues in Organizational Social network Analysis, *The Journal of Applied Behavioral Science* 39 (3), 337-349.

Commissie Ethiek Rechtswetenschappelijk & Criminologisch Onderzoek (CERCO) (2010), *Ethiek Reglement Faculteit der Rechtsgeleerdheid Vrije Universiteit Amsterdam*, geraadpleegd op 1 sept 2014 op site http://www.rechten.vu.nl/nl/Images/Ethiekreglement%20mei%202013_tcm22-187548.pdf

General Data Protection Regulation (2013) inofficial consolidated version after LIBE committee vote 22 October 2013, geraadpleegd op 1 sept 2014 op site <http://www.janabrecht.eu/fileadmin/material/Dokumente/DPR-Regulation-inofficial-consolidated-LIBE.pdf>

General Multi-Beneficiary model grant agreement for the Horizon 2020, geraadpleegd op 22 jan 2015 op site, http://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/mga/gga/h2020-mga-gga-multi_en.pdf

Gerrits E. Buijs F, Duijnstee M., Hoeksema B., Versendaal J. en Zuidweg F. (2014) *Data in digitale dossiers; Wat kan en mag er met gegevens van mensen*, Speerpunt Zorg en technologie, www.zent.hu.nl

Griffioen, D.M.E. en Wortman. O. (2013). Onderzoek in het onderwijs van de Hogeschool van Amsterdam: op weg naar diversiteit in een uniform model. *Tijdschrift voor Hoger Onderwijs* 31(1-2), 16-32.

Guidance Note for researchers and Evaluators of Social Sciences and Humanities research (2010), geraadpleegd op 1 sept 2014 op site http://cordis.europa.eu/fp7/ethics_en.html.

HBO-raad. (2007). *Brancheprotocol Kwaliteitszorg Onderzoek*. Den Haag.

Leiden Univeristy (2014) Toetsingscommissie Ethiek Pedagogische Wetenschappen bereikbaar geraadpleegd op 8 sept 2014 op site <http://www.fsw.leidenuniv.nl/pedagogiek/organisatie/commissies/reglement-commissie-ethiek-peda.html>

NVMO (2014) Ethische toetsing onderwijsonderzoek geraadpleegd op 8 sept 2014 op site http://www.nvmo.nl/ethische_toetsing_onderzoek

RUG (2014) Ethische commissie pedagogische wetenschappen en onderwijskunde geraadpleegd op 8 sept 2014 op site <http://www.rug.nl/gmw/pedagogy-and-educational-sciences/research/ethical-committee/>

Toegepaste Psychologie Hanze Hogeschool, (2010) *Formulier zorgvuldig omgaan met proefpersonen, respondenten en testpersonen*

Van Gemert F. en Shah Nabi S. (2012) De molensteen van informed consent, *De Criminoloog* 4 (10), 1-2

Van Gorp A. (2013a) *Research ethics in radicalisation and intervention research* geraadpleegd op 10 dec 2014 op site <http://www.safire-project-results.eu/>

Van Gorp A. (2013b) *How to gain informed consent in radicalisation research* geraadpleegd op 10 dec 2014 <http://www.safire-project-results.eu/>

Vereniging Hogescholen (2010), *Gedragcode voor praktijkgericht onderzoek voor het HBO, Gedragcode voor het voorbereiden en uitvoeren van praktijkgericht onderzoek binnen het Hoger Beroepsonderwijs in Nederland*, geraadpleegd op 1 sept 2014 <http://www.hbo-raad.nl/ad.nl>

VU (2014) Vaste Commissie Wetenschap en ethiek geraadpleegd op 1 sept 2014 <http://www.psy.vu.nl/nl/over-de-faculteit/facultaire-commissies/vaste-commissie-wetenschap-en-ethiek/index.asp>